

Benedicte Madsen:

Om unges fremtidsplaner, ledighed og beskæftigelsesarbejde

Ethvert menneske gennemløber en stadig udvikling, hvorigennem dets fremtidsplan tager form, præciseres, afprøves, korrigeres og føres ud i livet i en konstant vekselproces. Udviklingen sker i forhold til nogle objektive muligheder, som giver vide eller snævre, gode eller dårlige betingelser for et optimalt forløb. I ungdomsperioden er disse processer særlig centrale og kritiske, og ungdomsarbejdsløsheden har indsnævret og forringet de unges muligheder stærkt i forhold til den situation, som gjorde sig gældende under højkonjunkturen. Vi skal i det følgende interessere os for brudfladen mellem de unges fremtidsplaner, beskæftigelsesmuligheder og deltagelse i beskæftigelsesfremmende foranstaltninger.

Den umenneskelige arbejdsløshed

I debatten omkring arbejdsløsheden er der en tendens til at umenneskeliggøre de arbejdsløse. På den ene side opfattes de som blot og bar arbejdskraft, der skal placeres på arbejdsmarkedet, hvis der er brug for dem, og hvor der er brug for dem, uafhængigt af deres egne ønsker og planer. På den anden side opfattes de som stakler, der må tage, hvad der byder sig og være glade dertil.

En sådan menneskeopfattelse gør de arbejdsløse til brikker, som "man" udefra skal forsøge at placere, hvor det bedst passer i systemet. Enten på markedet, hvis det kan betale sig at bruge arbejdskraften, eller i venteposition på dagpenge eller bistand. Arbejdsløse, som tillader sig at fremsætte ønsker om bestemte jobs og dermed fravælger andre jobs, stemples let som nogle, der foretrækker arbejdsløsheden og "nasser på systemet". Vægrer de sig tilmed ved at tage anvist arbejde, risikerer de, at loven går hånd i hånd med den offentlige mening og skaffer dem en karantæne på halsen.

Måske kan man forsvare sig mod den offentlige mening. Vanskeligere er det med de objektive betingelser. Jo dårligere og mere usikre beskæftigelsesmulighederne er, jo mere urealistiske er fremtidsplaner, der har en smule perspektiv. Hvilken betydning har sådanne betingelser for et menneske? Og hvilken betydning har det specielt i ungdomsperioden, hvor planerne mere end på noget andet tidspunkt i livet skal tage form og stå deres prøve?

Begrebet fremtidsplan

De fleste mennesker i vores samfund har planer for fremtiden. Det er menneskeligt at ville noget og orientere sine handlinger i bestemte retninger.

Det er menneskeligt at tage beslutninger om sit eget liv.

Det er umenneskeligt, at beslutningerne om, hvorvidt man skal fyres eller ansættes igen, træffes hen over hovedet på én.

Det er menneskeligt at lægge planer for sit liv, for sin økonomi, for sine boligforhold, for hvad man vil arbejde med.

Det er umenneskeligt, når disse planer væltes, fordi man bliver arbejdsløs.

Det er menneskeligt at ønske at vide noget om sin situation i morgen, om en måned, om et år.

Det er umenneskeligt at blive kastet ud i en situation, hvor man ikke ved, om man kan få arbejde i morgen, om en måned, om et år.¹

Ikke blot er det umenneskeligt at skulle leve i usikkerhed med hensyn til, om man kan få et arbejde; det er også umenneskeligt ikke at have nogen indflydelse på, hvilket arbejde man kan få.

Ordet "fremtidsplan" markerer subjektiviteten hos os. Dvs. den del af vores menneskelighed, som tilsiger, at vi ikke kun er passive produkter af biologiske og samfundsmæssige påvirkninger, men også hver især og i fællesskab er aktive subjekter i samfundsdiagnostikken. Subjektiviteten er vores overskridende egenskab; vi kan overskride vor bestemmelse ved at gøre den til genstand for refleksion og for forandrende indgreb, og vi gør det momentvis livet igennem, hvis vi overhovedet har muligheder derfor. Omvendt lider vi, hvis de ydre betingelser gør os til rene objekter for kræfter

1) Fra pjecen Arbejdsløsheden er umenneskelig, udarbejdet af Benedicte Madsen for Samarbejdet Arbejdere-Akademikere i Århus til en konference for arbejdsløshedsudvalg i foråret 1975.

uden for os selv (tingsliggørelse, magtesløshed, fremmedgørelse, undertrykkelse osv.); man vi forsøger også at gøre oprør mod sådanne vilkår.²

Ordet "fremtidsplan" har imidlertid den svaghed, at det leder tanken hen på relativt bevidste og reflekterede psykiske processer. Det mest almindelige er, at vi først i og med vore handlinger helt bliver klare over, hvad det var, vi ville. Forholdet mellem refleksion, planer og valg på den ene side og praktiske handlinger på den anden side er dialektisk; og refleksionen halter mindst lige så ofte bagefter handlingen, som den ligger til grund for den.³

Fremtidsplanen vil ofte være, hvad man inden for psykoanalytisk tradition kalder førbevidst. Dog sådan forstået, at det ikke nødvendigvis er nok at tænke over og diskutere den med andre for at få den op på det fuldt bevidste plan. Der er i lige så høj grad tale om, at man må handle, kaste sig ud i aktiviteter, og derved opdage, hvad det nærmere bestemt var, man ville - og ikke ville - med sig selv.

Sådan forstået minder dét, jeg har kaldt "fremtidsplanen", mest af alt om Sartres begreb projekt.⁴ Projekt henviser til, at man kaster sig ud i fremtiden i en bestemt retning, jfr. den danske oversættelse udkast. Projektet er den stadige rettethed i vort bevidstheds- og handlingsliv; den specifikke fremtidsorientering. Projektet og vores motivation definerer gensidigt hinanden:

2) Sammenhængen mellem arbejdsløshed, magtesløshed/hjælpeløshed og psykiske reaktioner er diskuteret i Benedicte Madsens to publikationer "Brudstykker om arbejdsløshed" og "Arbejdsløshed og vrede", Psykologisk Skriftserie Aarhus, 1979, 4, (2) og (4).

3) Se for eksempel Boje Katzenelson, Om det indre og det ydre i forebyggende ungdomsarbejde, Århus: Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, 1974. Manuskriptet er ikke generelt tilgængeligt, men findes i en kort version med titlen "Sociale tabere", i Udkast, nr. 3, 1975.

4) Ifølge R.D. Laing og D.G. Cooper, Reason and Violence: A Decade of Sartre's Philosophy 1950-1960, London: Tavistoc Publications, 1971 (orig. 1964). Ud fra et teoretisk synspunkt havde det været nærliggende at lade "projekt" være det gennemgående begreb i nærværende artikel. Det ville imidlertid have givet anledning til begrebsforvirring, eftersom ordet også indgår i "beskæftigelsesprojekt". Begrebet "fremtidsplan" er valgt, blandt andet fordi det anvendes i daglig tale.

The motivation is the 'why' of the project and the specification of the project is the 'what'. Motivation and specification form a single reality which is the project.⁵

Om vi kan handle og dermed realisere (og erkende) vores projekt, afhænger af de objektive muligheder. Sartre taler om mulighedsfeltet, som er bestemt af det enkelte menneskes materielle vilkår.

Der er en nær forbindelse mellem begreberne projekt og identitet. Spørgsmålet "Hvem er jeg?" har mange svar, som alle er del-elementer af min identitet. Et af de mest centrale svar er: "Jeg er mit projekt":

To say what a man is is to say at the same time that which he can be, and conversely ... A man defines himself by his project.⁶

Og, kan det tilføjes, til en vis grad identificerer andre os ved vort projekt, vore fremtidsplaner. Samme synspunkt finder vi hos Erik Erikson, den mest kendte identitetsteoretiker. Han fremhæver gang på gang, at følelsen af kontinuitet på én gang er en forudsætning for og en følge af en klar identitet. Dvs. en kontinuitet mellem fortid, nutid og fremtid; en vished om, at der er en indre sammenhæng mellem det, jeg var i går, det, jeg er i dag, og det, jeg bliver i morgen (uanset at jeg samtidig udvikler mig, skifter mening eller ender med at foretage mig noget andet i morgen, end jeg i går lagde planer om).

I lighed med identiteten er projektet (fremtidsplanen) under stadig udvikling livet igennem. Barndommen er kendetegnet ved, at fremtidsorienteringen fortrinsvis har karakter af ønskedrømme. Psykologisk modning indebærer en stadig mere realitetsbetonet fremtidsorientering. I ungdomsperioden har udfordringen og afprøvningsen af fremtidsplanen en særlig central placering. Skønt Erikson beskæftiger sig for lidt med arbejdets betydning for identiteten, betragter han dog erhvervsidentiteten som en vigtig faktor i identitetsudviklingen, og han nævner, at de unges vanskeligheder med at foretage deres erhvervsvalg er en væsentlig kilde til psykologiske problemer:

5) Laing & Cooper, op.cit., p. 56.

6) Ibid., pp. 52 og 62.

In general it is the inability to settle on an occupational identity which most disturbs young people.⁷

Både "projekt" og "fremtidsplan" er brede begreber, som i princip omfatter alle de forhold, vi er rettede imod. De to vigtigste områder er afgrænset ved henholdsvis intim- og produktionssfæren. Fremtidsplaner vedrørende intimsfæren angår for eksempel ægteskab, børn, boligsituation, fritidsbeskæftigelser etc.

Denne artikel handler fortrinsvis om den del af de unges fremtidsplaner, som vedrører produktionssfæren: kvalificering/uddannelse, arbejde, arbejdsløshed, beskæftigelsesforanstaltninger. Disse fremtidsplaner omtales inden for arbejdspsykologien som erhvervsønsker, -forventninger og -valg. I Danmark har blandt andre Mogens Agervold, Lise Togeby og Bente Ørum ydet bidrag på feltet.⁸

Agervold påviser, at unge allerede i skoletiden beskæftiger sig seriøst med erhvervsvalget; de gør sig forestillinger og kan udtrykke relativt nuancerede forventninger til deres fremtidige arbejde, endnu før de i praksis har kunnet indhente erfaringer.⁹ Agervold er opmærksom på, at selve dette at "vælge" sit erhverv historisk set er noget nyt; hele problemkomplekset omkring de unges fremtidsplaner er en følge af det højtudviklede og foranderlige samfund.

Agervolds data stammer fra en såkaldt enquete-undersøgelse fra 1974, hvor alle elever i 8.-klasser i en større dansk købstad er

7) Erik H. Erikson, Identity, Youth and Crisis, New York: Norton & Co., 1968, p. 132.

8) Mogens Agervold, Fra skole til erhverv, belyst med udgangspunkt i en undersøgelse af unges erhvervsønsker og arbejdsforventninger, Århus: Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, 1979; Carsten Jarlov & Lise Togeby, Underbeskæftigelse og underuddannelse, Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1975; Bente Ørum, "Fra skole til erhverv", Socialforskningsinstituttets Meddelelse nr. 13, København: Teknisk Forlag, 1974.

9) Det skal dog nævnes, at mange unge i deres skoletid har erhvervsarbejde, hvilket bidrager til at give dem praktiske erfaringer med arbejdsmarkedet allerede før, de forlader folkeskolen. Ifølge Agervolds materiale (Agervold, op.cit.) har knapt halvdelen af eleverne i 8.-klasserne arbejde uden for skoletid. I de lidt ældre klasser er andelen tilsyneladende større, jfr. en sammenligning af tre større danske undersøgelser, som foretages i Skoleelevers erhvervsarbejde: En gennemgang af undersøgelser og lovgivning samt forslag til hvordan folkeskolelæreren skal forholde sig til elevernes erhvervsarbejde, udarbejdet af Samarbejdet Arbejdere-Akademikere i Århus, Århus: Forlaget Modtryk, 1980.

blevet udspurgt (n = 636). Denne undersøgelsestype giver et tvær-
snitsbillede af forholdene på et bestemt tidspunkt i en lang proces.
Fordelen er, at man kan få et talmæssigt indtryk af de forskellige
ønskers og forventningers fordeling i populationen; men på den anden
side begrænser den kvantitative metode "i sig selv mulighederne for
en mere detaljeret analyse af enkeltstående erhvervsvalgsforløb".¹⁰

I modsætning til de gangse kvantitative metoder er den kvalitative
metode velegnet til at undersøge processer som for eksempel
erhvervsvalget.¹¹

Kvalitativ metode omfatter blandt andet brugen af intensive
interviews. I det følgende præsenteres tre casestudier, som bygger
på intensive interviews med unge kvinder. Opmærksomheden er rettet
mod brudfladen mellem den unges fremtidsplaner og det mulighedsfelt,
som defineres af de aktuelle uddannelses- og beskæftigelsesmuligheder
samt mulighederne for at deltage i beskæftigelsesfremmende
foranstaltninger. Hensigten er dobbelt: Dels at bidrage til forståelsen
af unges erhvervsvalgsforløb, jfr. Agervold, og dels at bidrage til
forståelsen af beskæftigelsesforanstaltningernes betydning for de unge.
Først skal der kort gøres rede for ungdomsbeskæftigelsesprogrammet.

Beskæftigelsesfremmende foranstaltninger

Nogle befolkningsgrupper er mere truet af arbejdsløsheden end andre;
de har med andre ord ringere objektive betingelser på arbejdsmarkedet.
De 15-24årige har for eksempel dårligere beskæftigelsesmuligheder
end de 25-59årige, og betragter vi alene de unge, har personer uden
erhvervsmæssig uddannelse dårligere beskæftigelsesmuligheder end
personer med erhvervsmæssig uddannelse, og kvinder har langt
dårligere muligheder end mænd.

I et forsøg på at afhjælpe beskæftigelsessituationen for de unge,
vedtoges i 1977 et ungdomsbeskæftigelsesprogram, hvis officielle
hensigt blandt andet findes formuleret i indledningen til

10) Agervold, *op.cit.*, p. 30.

11) Benedicte Madsen, "Om kvantitative og kvalitative metoders videnskabelighed", i *Kvalitative metoder i dansk samfundsforskning*, København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne, 1979.

en ministeriel rapport om indsatsen mod ungdomsarbejdsløsheden i 1978. Som man ser, er det hensigten især at rette indsatsen mod de truede grupper:

Ungdomsprogrammet har til formål at supplere dels den generelle beskæftigelsespolitik og dels den almindelige arbejdsmarkeds- og uddannelsespolitik med henblik på at tilgodese den gruppe af unge under 25 år, der i den nuværende beskæftigelsessituation har særligt vanskeligt ved at få varig beskæftigelse eller uddannelse.¹²

Ungdomsprogrammet omfatter en række forskellige foranstaltninger af produktions-, uddannelses- og rådgivningsmæssig karakter, jfr. tabel 1. Hovedparten af foranstaltningerne iværksættes i primær- eller amtskommunalt regi;¹³ dette gælder blandt andet de såkaldte beskæftigelsesprojekter, som vi skal gøre mest ud af, eftersom det efterfølgende casemateriale refererer til denne foranstaltningstype.

Beskæftigelsesprojekter var den hyppigst forekommende foranstaltning i 1978, idet de tegnede sig for 14.000 af de 37.000 tilbudte pladser, jfr. tabel 1. Et arbejdshold på et beskæftigelsesprojekt består typisk af 4-6 unge og en arbejdsleder, som sammen udfører et stykke arbejde for det offentlige, for eksempel reparationsarbejde, servicefunktioner, bygge- og anlægsopgaver eller fremstilling af materialer til brug i amt og kommune. En mindre del af projekterne falder inden for de såkaldt utraditionelle områder: genbrug og alternativ energi. De unge deltagere får overenskomstmæssig løn, dvs. som oftest mindstelønnen. Deltagelsen

12) Indsatsen mod ungdomsarbejdsløsheden 1978, udgivet af Arbejds-, Indenrigs- og Undervisningsministeriet, København, 1979, p. 1. Rapporten indeholder dels oplysninger fra en totalopgørelse over samtlige beskæftigelsesfremmende foranstaltninger for unge i 1978, dels resultaterne fra en stikprøve på 1.400 af de godt 30.000 unge, som i 1978 deltog i disse foranstaltninger. Se tabel 1.

13) Rammerne for den kommunale del af ungdomsprogrammet findes i Lov nr. 488 af 14. september 1977 (Lov om ekstraordinære beskæftigelsesfremmende foranstaltninger i kommuner og amter); en lang række efterfølgende cirkulærer giver den nærmere præcisering af muligheder og begrænsninger i ungdomsprogrammet. Vedrørende en mere omfattende diskussion af ungdomsbeskæftigelsesprogrammet kan der henvises til en udredning om ungdomsarbejdsløshed, som Dansk Psykologforening udsender i løbet af 1980 på Dansk Psykologisk Forlag; bag udredningen står en arbejdsgruppe med deltagelse af blandt andre Benedicte Madsen.

varer som hovedregel maksimalt 26 uger, men langt fra alle kører tiden ud; i 1978 havde over halvdelen af deltagerne forladt projekterne inden for de første tre måneder.¹⁴

Der var i 1978 mindre overvægt af unge mænd på beskæftigelsesprojekterne.¹⁵ Knap 60 pct. af deltagerne var 18-21 år, dvs. midterområdet af den aldersgruppe (de 15-24årige), som ungdomsprogrammet er henvendt til. 56 pct. af projektdeltagerne var gået ud af grundskolens 7.-9. klasse, og 33 pct. havde 10. klasse eller realeksamen. Hele 85 pct. havde ingen erhvervsuddannelse eller eventuelt blot enkelte specialarbejderkurser. En lille andel af deltagerne havde praktisk taget ingen ledighed forud for beskæftigelsesprojektet, mens på den anden side knap halvdelen havde gået arbejdsløse i over et halvt år (se tabel 1). At dømme efter disse tal er det kun i nogen grad lykkedes beskæftigelsesprojekterne at nå ud til de grupper af unge, som er mest truede af arbejdsløsheden.

Ser vi på situationen efter endt deltagelse, viser undersøgelsen fra 1978, at 40 pct. er ledige igen, efter at de har forladt beskæftigelsesprojektet; for dem har deltagelsen altså ikke umiddelbart givet det tilsigtede resultat. De andre foranstalningstyper udviser tilsyneladende bedre resultater, men det skal ses i sammenhæng med, at deltagerne her er rekrutteret fra de i arbejdsmarkedshenseende mindst svage grupper.

14) Indsatsen mod ungdomsarbejdsløsheden 1978, op.cit., p. 22. Det oplyses ikke, hvor mange af disse unge der er sprunget fra, fordi de fik arbejde eller overgik til uddannelse. I øvrigt kan det nævnes, at en mindre del (i 1978: 7 pct.) af projekterne kombineres med en eller anden form for uddannelse, fortrinsvis specialarbejderkurser. Denne form må ikke forveksles med de såkaldte kombinerede undervisnings- og produktionsprogrammer, der også er et led i ungdomsbeskæftigelsesprogrammet, jfr. undervisningsministeriets Cirkulære om kommuners og amtskommuners tilskud til forsøg med kombinerede undervisnings- og produktionsprogrammer, 15. september, 1978.

15) I ungdomsbeskæftigelsesprogrammet som helhed i 1978 udgjorde kvinderne 54 pct. af deltagerne, jfr. tabel 1. Dette skal ses i sammenhæng med, at kvindernes andel af ungdomsarbejdsløsheden var omkring 60 pct., jfr. Danmarks Statistiks ungdomsbeskæftigelsesundersøgelse, Statistiske Efterretninger, 1979, (1), pp. 1-17, og kvinderne udgjorde en endnu større andel af de langtidsledige unge. De nyeste tal (den såkaldte CRAM-statistik, som offentliggøres månedligt af Danmarks Statistik) viser, at kvinderne udgør en stadig større andel af de unge ledige. Der er bred politisk enighed om, at indsatsen over for kvinder bør forstærkes; det viser blandt andet papirerne fra en konference om kommunale foranstaltninger mod ungdomsarbejdsløsheden, som blev afholdt på Nyborg Strand i januar 1979, samt et særligt kvindebeskæftigelsesprogram i SV-regeringens beskæftigelsesplan fra sommeren 1979.

Tabel 1. Deltagelser i ungdomsbeskæftigelsesforanstaltninger i 1978, fordelt på foranstaltningens art samt deltagernes køn, forudgående skole- og erhvervsuddannelse, varigheden af forudgående ledighed samt situationen efter deltagelsens ophør

	Beskæftigelsesprojekter	Støtte til beskæftigelse i private virksomheder	EIFU-kurser	Andet ^{a)}	I alt
Antal tilbudte pladser	14.200 (39%)	2.500 (7%)	6.000 (19%)	14.160 (36%)	36.800 (100%)
Kvinders andel i forhold til mænd	49%	28%	75%	56% ^{b)}	54% ^{b)}
<u>Deltagernes skoleuddannelse</u>					
7.-9. klasse	56%	59%	43%		
10. klasse/realeksamen	33%	34%	50%		
Student/HF	7%	5%	4%		
Andet	4%	2%	3%		
I alt	100%	100%	100%		
<u>Deltagernes forudgående erhvervsuddannelse</u>					
Ingen ^{c)}	85%	73%	89%		
Faglig uddannelse	8%	18%	5%		
Videregående uddannelse	2%	3%	0%		
Andet	5%	6%	6%		
I alt	100%	100%	100%		

Deltagernes forudgående ledighed

Ingen ledighed	3%	13%	} 11%
26 dage og derunder	12%	27%	
27-312 dage	66%	52%	45%
313 dage og derover	19%	8%	44%
I alt	100%	100%	100%

Situation efter endt deltagelse

Erhvervsarbejde	36%	68%	24%
Uddannelse ^{d)}	14%	14%	19%
Ledig	40%	15%	23%
Andet ^{e)}	10%	3%	34%
I alt	100%	100%	100%

Kilde: Indsatsen mod ungdomsarbejdsløshed 1978, udgivet af Arbejds-, Indenrigs- og Undervisningsministeriet, København, 1979. Rapporten bygger dels på en totaltælling af samtlige tilbud til unge arbejdsløse i året 1978 (n=36.800), og dels på en stikprøveundersøgelse omfattende ca. 1.400 unge, som har deltaget på nogle foranstaltningstyper. Stikprøveundersøgelsen hviler på et lidt usikkert statistisk grundlag, og dens resultater må derfor tages med et vist forbehold. Tabel 1 er en sammenfatning af en lang række tabeller og tekstoplysninger fra nævnte rapport. Dette er baggrunden for, at hovedparten af tabellens to sidste kolonner ikke har kunnet udfyldes.

- a) Hovedsageligt "praktik- og lærepladser i private og offentlige virksomheder" (16 pct. af samtlige tilbud) og undervisningstilbud.
- b) Procentangivelsen bygger delvis på et skøn, idet en del (6.600) af beskæftigelses- og uddannelsesstilbudene under "Andet" ikke er opdelt på deltagernes køn.
- c) Herunder en mindre andel med specialarbejderuddannelse.
- d) Herunder specialarbejderskole .
- e) Hovedparten af denne gruppe udgøres af unge, som deltager i beskæftigelsesprojekt.

Tre unge kvinder

Lis, Karen og Eva er unge kvinder først i tyverne, hvis tilværelse er stærkt påvirket af ungdomsarbejdsløsheden. Samtalerne med Karen og Eva, som stammer fra efteråret 1979, er led i en igangvarende ungdomsarbejdsløshedsundersøgelse;¹⁶ begge er beskæftigelsesarbejdere på interviewtidspunktet. Lis indgik i en nu afsluttet undersøgelse over arbejdsløshedens psykiske konsekvenser, og interviewet med hende stammer fra efteråret 1975.¹⁷ I alle tre tilfælde har der været tale om meget omfattende, delvist ustrukturerede og såkaldt intensive interviews, som har omhandlet en lang række temaer, blandt andet arbejdets betydning i almindelige jobs og på beskæftigelsesprojekter; erfaringer med og virkninger af arbejdsløshedsperioder; erfaringer med uddannelsesforløb; familiens og omgangskredsens reaktioner m.v. Også fremtidsplaner, fremtidsønsker og fremtidsforventninger har været et tema, og i lighed med andre temaer er det belyst mange steder i samtalerne forløb, snarere end at være begrænset til en samlet periode på for eksempel 10 minutter. De følgende interview-uddrag er derfor fremkommet ved en stærk redigering og koncentreret af de dele af samtalerne, som viste sig relevante for nærværende problemstilling.

Lis

På interviewtidspunktet (1975) er Lis 23 år. Efter sin realeksamen har hun været på højskole og haft en række forskellige jobs på fabrik, i gartneri og som medhjælper på institution. Hendes seneste job var som fabriksarbejderske; det varede 1½ år, indtil hun blev fyret i sommeren 1974. Siden har hun gået uafbrudt arbejdsløs.

16) Undersøgelsen er støttet af Undervisningsministeriet og udføres på Psykologisk Institut, Aarhus Universitet med assistance af Jørgen M. Christiansen. I skrivende stund (januar 1980) er langt fra alle de planlagte interviews foretaget eller bearbejdet. Alle de tre refererede interviews er foretaget og bearbejdet af Benedicte Madsen, hvis spørgsmål til interviewpersonen er kursiveret i teksten. Jørgen M. Christiansen har bidraget med kommentarer og ændringsforslag til artiklen.

17) Se Benedicte Madsen "Brudstykker om arbejdsløshed", Psykologisk Skriftserie Aarhus, 1979, 4, (2), pp. 132-140.

Er du nogensinde blevet anvist arbejde i de 14 måneder, du nu har gået arbejdsløs?

Aldrig! Jeg ville ellers gerne, især inden for de sidste måneder. Jeg savner virkelig arbejdet, også fysisk. Jeg er simpelthen mæg-hamrende træt af at gå arbejdsløs.

Hvad for en slags arbejde ville du overhovedet have chancer for at få?

Der er "ung pige i huset", det er blevet så moderne igen, nu hvor folk har råd. Så er der hotel- og restaurationsbranchen og øvede syersker, det er alt, hvad jeg overhovedet er stødt på i dén tid.

Det, jeg allerhelst ville, var at få en læreplads. Nu er jeg alligevel 23 år, og jeg har kun haft ufaglært arbejde. Det bliver man ikke millionær af. Det er heller ikke, fordi man bliver millionær som faglært, men det giver trods alt lidt mere, og så er der chancer for, at man kan arbejde lidt mere selvstændigt med noget mere interessant.

Jeg har faktisk hele tiden gerne villet have en læreplads. Men tidligere var jeg ikke så forhåbet på at komme i gang, for jeg var ikke sikker på, hvad jeg ville ha'. Da synes jeg, det var li'som jeg kunne favne hele verden. Når jeg bestemte mig til noget, kunne jeg jo bare ta', hvad jeg ville ha', ikke? Det skulle jo være noget superspændende noget, når jeg endelig skulle beslutte mig for noget.

Lis har prøvet meget forskelligt, inden hun i sommeren 1974 blev fyret. 1974 var året, hvor arbejdsløshedstallene begyndte at stige. Før var der efterspørgsel også efter hendes arbejdskraft, og mulighederne for at påbegynde et uddannelsesforløb efter eget valg var bedre, end de blev i de følgende år. Der var således gode grunde til, at Lis før 1974 regnede med, at hun ville kunne forme sin fremtid efter eget valg uden at behøve at forhaste sig.

Lis har hele tiden haft en fremtidsplan: at skaffe sig en erhvervsuddannelse, som gav adgang til mere vellønnet, mere selvstændigt og mere interessant arbejde end det, man typisk får som ufaglært kvinde. Som så mange andre unge - det gælder også Karen og Eva i det følgende - ville hun imidlertid prøve sig frem i nogle år og ikke lægge fremtiden i helt faste baner, før hun gennem egne erfaringer havde fundet frem til "det rigtige".

Så sætter krisen ind. Den medfører ikke blot arbejdsløshed, men også adgangs begrænsning ved flere og flere uddannelsesinstitutioner og stadigt større vanskeligheder med at finde lærepladser (især for unge over 18 år, på grund af den højere lærlingeløn). Lis' mulighedsfelt er blevet voldsomt indsnævret:

Og det er nok alligevel også dét, der plager én. At man ikke engang rigtig kan se nogen udvej. Man kan for eksempel ikke sige, at nu vil man sate'mig satse

på at blive gartner - eller sådan noget. Det afhænger jo af, hvad det er for en læreplads, der tilfældigvis er til rådighed, og om der overhovedet er nogen.

Ville du da gerne være gartner?

Det var ikke helt tilfældigt, at jeg nævnte det. Jeg har jo tidligere haft arbejde på et gartneri. Men jeg har nu også altid haft lyst til at blive journalist. Det har jeg opgivet, for der er for lang en skolegang. Det, jeg allerhelst ville, - ja, det er næsten åndssvagt at sige det - det er at blive typograf. Men det er et område med stor arbejdsløshed, og faget bliver mere og mere specialiseret.

Har du prøvet at få hjælp fra Arbejdsformidlingen?

Jeg har snakket med erhvervsvejlederen, om der var noget. Han lovede at holde øjnene åbne, men det har han sikkert sagt til så mange.

Det er egentlig underligt. Før i tiden havde man en satans selvtillid. Det har jeg altså ikke mere; ikke fordi - jeg er da godt klar over, at det ikke er min skyld. Jeg er også klar over, at jeg ikke er blevet dummere af at gå arbejdsløs. Men mulighederne er alligevel indskrænkede.

Der er en sammenhæng mellem selvtillid og de objektive muligheder for at realisere sin fremtidsplan. Selvtillid har vi, hvis vi har tillid til, at vi kan noget og betyder noget; men vi har det især, hvis vi får lejlighed til at vise det i praksis. Selv om vor viden og kunnen måske er uforandrede, har vi svært ved at opretholde selvtilliden, når mulighedsfeltet indsnævres, som det for eksempel gør i tilfælde af uddannelsesløshed og arbejdsløshed. Med svigtede selvtillid følger en række andre psykiske og sociale problemer.

Karen

Karen er 22 år. På interview-tidspunktet (efterår 1979) deltager hun i et beskæftigelsesprojekt med bygnings- og anlægsopgaver. Projektet må vurderes som et af de absolut bedre, blandt andet på grund af en erfaren og engageret arbejdsleder. Karen kan da også finde meget godt at sige om projektet, og hun foretrækker langt denne beskæftigelsesform fremfor at gå arbejdsløs gennem længere tid. Alligevel er hun kritisk.

En del af kritikken angår de helt konkrete måder, projektet kører på. Når hun formulerer sine indvendinger, er de rimelige og

overbevisende.¹⁸ Men bag Karens konkrete utilfredshed ligger noget andet. En dybereliggende og mere omfattende utilpassethed, som ikke handler om, hvorvidt beskæftigelsesprojektet køres på denne eller hin måde, men om dét at være på beskæftigelsesprojektet overhovedet. Mest af alt handler den om "hele situationen"; den situation som beskæftigelsesforanstaltningerne skulle afhjælpe og lappe på: Arbejdsløsheden og de fortvivlende dårlige jobmuligheder for unge uden gangbar erhvervsuddannelse. Vi skal forsøge at spore os lidt nærmere ind på Karens utilpassethed. I samtalens løb kommer vi blandt andet ind på spørgsmålet om arbejdstempo og effektivitet på et beskæftigelsesprojekt, og Karen siger:

Der er stor sammenhæng mellem, hvad man når, og hvad det er for noget, man laver. Om det er noget, man synes om, altså om det fører til noget. Det, vi laver, er sådan set ikke dårligt i sig selv. Men alligevel så ved man, at det bare er for at holde os beskæftigede.

Det er tydeligvis afgørende for Karen, om hun beskæftiger sig med noget, som fører til noget, dvs. fører til noget i hendes liv og fremtid. For at forstå, hvorfor og hvordan fremtiden er et problem for Karen, må vi interessere os lidt mere for hendes baggrund.

Karen forlod 2. gymnasieklasse midt i skoleåret. I løbet af de første par år havde hun en række forskellige jobs, dels som rengøringshjælp på plejehjem, hvilket hun ser tilbage på med en vis glæde, og dels forskellige dårlige fabriksjobs. Herefter fik hun sammen med et par venner arbejde ved landbruget, som bestod i at passe 1200 svin, lige fra fodring til kastrering af de daggamle grise. Det var første gang, Karen havde arbejdet med noget, som virkelig interesserede hende, og hun besluttede at lære noget mere teoretisk for måske at finde en fremtid inden for landbruget.

Hun tog derfor et år på landbrugsskole, finansieret blandt andet af hendes opsparede penge fra svinepasningsjobbet, som havde strakt sig over et år. Efter endt kursus begyndte hun at søge arbejde.

18) Emnet for nærværende artikel er ikke beskæftigelsesprojekterne som sådan eller en vurdering af de arbejds- og pædagogiske forløb, som de konkret repræsenterer. Karens specifikke kritik vil blive inddraget i kommende publikationer fra undersøgelsen.

Jeg søgte en masse steder, lige efter jeg kom ud af landbrugsskolen. Men til sidst blev jeg træt af det, fordi jeg fik så mange afslag. Jeg ville helst op i nærheden af mindstelønnen, men det kunne jeg altså ikke komme. Der var ét sted, hvor de godt ville ha' en pige, men der kunne jeg kun få 2.000 kr. om måneden (plus kost og logi) for 10 timers arbejde om dagen og fri hver anden weekend fra lørdag middag. Det er under 10 kr. i timen. Og det er heller ikke særlig spændende at skulle bo langt ude på en gård. Andre steder fik jeg stukket i hovedet, at jeg ikke var opvokset ved landbruget, at jeg var pige, at jeg havde tynde arme, at jeg nok ikke kunne styre en firefuret plov osv. Så jeg synes ikke, jeg har særlig lyse udsigter ved landbruget.

Har du helt slået det ud af hovedet nu?

Ja, næsten. Nu er det i hvert fald ikke andet end en ønskedrøm.

Karen måtte altså opgive én fremtidsplan og forsøge at udvikle en anden. Men det var lettere sagt end gjort:

Da jeg blev træt af at søge ved landbruget, drønedede jeg rundt i hele byen og søgte på de fabrikker, der var. Det fik jeg ikke held med. Så flyttede jeg til en anden by og søgte arbejde i ti forskellige børnehaver og vuggestuer. Dem har jeg også fået afslag fra alle sammen. I alt har jeg nok søgt fyrrer steder.

Det blev til en længere arbejdsløshedsperiode, som efterhånden bragte Karen langt ud i tovene. Til sidst blev hun af Arbejdsformidlingen henvist til et beskæftigelsesprojekt, hvor vi fik kontakt med hende.

I interviewet forsøger jeg at finde ud af, hvad hendes fremtidsplaner er nu:

Mine forældre bliver ved med at foreslå det ene og det andet, for eksempel at jeg skal søge ind ved postvæsenet eller på bibliotek og den slags. Alt sammen noget med kontorarbejde, som er det eneste, de selv kender til. De har svært ved at forstå, at jeg ikke kan få noget at lave. De synes, jeg er så og så god, så jeg må da kunne få et arbejde.

Kunne du tænke dig den slags arbejde, som dine forældre foreslår?

Jeg ved sår'ne ikke, det kommer an på, hvad det er for noget.

Du har tidligere haft arbejde på fabrik og i landbruget. Du har haft servicebetonet arbejde, og beskæftigelsesarbejdet er jo bygge- og anlægsarbejde. Hvilke former for arbejde appellerer mest til dig?

Hvis jeg skulle sige et eller andet ideelt, så synes jeg, det ville være godt med en kombination af teori og praktik.

I hvilken retning - kropsarbejde eller arbejde med mennesker, for eksempel?

Jae, altså - det er da meget rart begge dele.

Det spiller altså ikke den store rolle for dig, om det er det ene eller det andet?

Jamen ... Det er et enormt svært spørgsmål for mig. For når du spørger sådan, kommer jeg til at tænke på, hvad jeg kan komme til at lave. Og så kan jeg ikke lade være med at tænke på fabrikker og sådan noget. Jeg ved snart ikke, hvor tiltalende jeg synes, det hele er.

Har du nogensinde tænkt på at begynde på HF?

Det skulle da være for at have større chancer for et stabilt arbejde. Men jeg ved ikke rigtigt -. Jeg har betæneligheder ved det, fordi jeg ikke ved, hvad jeg skal bruge det til. Det kan da godt være, at jeg altid tænker for meget, i stedet for at springe ud i det. Men jeg tænker altså meget over, hvad pokker jeg skal give mig til!

Har du nogensinde overvejet at arbejde frem mod en længerevarende erhvervsuddannelse?

Ja, overvejet. Jeg har mest tænkt på Landbohøjskolen. Men det er nu snart længe siden.

Når man kigger tilbage på tiden, efter du forlod skolen, så har det mest været midlertidige ting, du har været beskæftiget med ?

Ja, det er jeg også ved at være træt af!

Men hvis du går ud nu og får et tilfældigt job, er det så ikke i en vis forstand en dårlig løsning?

Det kunne da godt være, jeg kunne tænke mig at bruge det til et eller andet.

Til en uddannelse?

Jah, eller også er det et godt job, som jeg kunne blive ved med.

Et godt job er et job, Karen "kan bruge til et eller andet", dvs. et job, som passer ind i hendes fremtidsplan, og som i det hele taget kan hjælpe hende med at finde sin fremtidsplan. Der indgår ikke nødvendigvis en erhvervsmæssig uddannelse i denne fremtidsplan; hovedsagen er, at arbejdet har nogle kvaliteter, og at der er udsigt til, at hun kan beholde det.

Hvordan ser din fremtid mest sandsynligt ud, for eksempel om et år?

Ja, så tror jeg, at jeg enten er arbejdsløs, eller også så har jeg fået et eller andet underligt arbejde.

Hvordan ville det se ud, hvis fremtiden flaskede sig bedst muligt?

Ja, så har jeg så mange ønsker ... Jeg kunne tænke mig at være ude at rejse eller ...

Eller hvad?

Jamen, jeg har svært ved at sige det, fordi jeg hele tiden ved, at jeg begrænser de ting, jeg tænker på, til, hvad der kan lade sig gøre.

Hvordan ser den værste mulige fremtid ud?

Så er jeg arbejdsløs. Det er det værste.

Hvordan er det at have haft en plan med sin tilværelse, og så måttet opgive den?

Det er ikke særlig spændende, fordi så skal man finde på noget nyt, og det er ikke så nemt. Jeg har enormt svært ved at overskue fremtiden, og jeg kan simpelthen overhovedet ikke finde ud af, hvad jeg vil. Og jeg er enormt nervøs for, at jeg skal komme ind i et eller andet, som jeg ikke bryder mig om, og som vil være kedeligt hele livet igennem.

Bag sig har Karen dyrekøbte erfaringer med dårlige jobs og langtidsarbejdsløshed. Men hun har også oplevet en periode, hvor hun arbejdede sig frem til en fremtidsplan, som hun målbevidst fulgte, men senere måtte lade fare på grund af omstændighederne. Hvad nu? Beskæftigelsesprojektet har i visse henseender været en positiv oplevelse, men Karen bliver mere og mere kritisk over for det og føler sig dårligere og dårligere tilpas ved sin deltagelse. Selve arbejdet i projektet ligger langt fra, hvad hun kunne tænke sig; så meget har hun da fundet ud af. Hun føler sin deltagelse som en kunstig forlængelse af tomrummet, fordi det ikke har bragt hende nærmere til en formløring af en fremtidsplan, som på én gang er realistisk og i overensstemmelse med hendes ønsker.

Eva

Eva forlod skolen efter 10. klasse. Da var hun 16 år. Fra 17-års alderen til hun som 23årig kom ind på et beskæftigelsesprojekt, har hun haft 8-9 forskellige jobs - ung pige i huset, rengøring, servering, køkkenarbejde, ekspedient, lærling i en farvehandel. Der har i mange tilfælde været tale om usædvanlig dårligt betalte jobs, hvor hendes arbejdskraft er blevet groft udnyttet, som for eksempel hos en blomsterbinder, hvor hun arbejdede et halvt år til 250 kr. om ugen - "Jeg fik 6,50 kr. i timen. Men det var fordi, jeg var så vild med at prøve det".

Hun har også gået på reklametegnerskole og taget et-årigt kursus på handelsskole, og i disse perioder har hun haft arbejde om aften-

nen. Omvendt har hun gået til gymnastik og tegning om aftenerne i de perioder, hvor hun havde almindeligt job om dagen. Hun har altid haft tilværelsen fyldt ud med gøremål og har kun været arbejdsløs i få og korte perioder. Men som hun selv siger, har disse år været planløse, og det er blevet mere og mere utilfredsstillende.

Jeg var træt af at gå i skole. Det var simpelthen bare med at komme ud og i gang med et eller andet arbejde. Fra da af har det faktisk været noget planløst noget, jeg har beskæftiget mig med. Der har ikke rigtigt været noget hold i det eller noget formål med det. Men jeg har ikke tidligere spekuleret ret meget over, at det arbejde, jeg har haft, ikke har været ret godt. Det er sådan set først nu, at jeg gerne vil i gang med noget ordentligt.

Lidt efter lidt har der formet sig en fremtidsplan. Arbejdet med blomsterbinderi, lærepladsen i en farvehandel, reklametegnerskolen og aftenundervisningen i tegning og gymnastik er alle brikker i denne udvikling.

Hvis nu tilværelsen virkelig flaskede sig, hvordan så den så ud for dig i fremtiden?

Det, jeg kunne tænke mig, var at komme til at undervise inden for AOF eller FOF eller på en højskole. I formning og tegning, også sport. Jeg har tænkt på at tage et halvt eller et helt år på idrætshøjskole og så gå herhjemme i fritiden og tegne og lave keramik til og for mig selv. Og hvis man får samlet nogle ting, så lave en udstilling, hvis man tør eller har lyst til det. Og være fuldstændig ligeglad med, om andre folk kan lide det. Uafhængig af, om andre vil købe det. De kan købe det, hvis de kan lide det, hvis ikke, kan det også være lige meget. Jeg vil ikke begynde at prostituere mig, begynde at lave en masse ting, som jeg ved, folk falder for. Jeg vil lave det, som jeg selv kan lide det. Det får jeg selv mest ud af. Jeg satser overhovedet ikke på at komme til at leve af det. Jo, jeg kunne da godt tænke mig at komme til at undervise. Hvis der er en ting, man kan, må det være rart ligesom at give det videre. Lære andre at lave de samme ting, uden at gå og være bange for, at de bliver bedre end én selv. Det er, hvad jeg bedst kunne tænke mig.

Hvad er den værst tænkelige fremtid?

Det er, at jeg stadigvæk jokker rundt i det, som jeg gør nu. Jeg bliver mere og mere utilfreds. Det er, ligesom jeg ikke kan vente til det bliver august måned, hvor jeg forhåbentlig skal i gang med HF-eksamen. Når jeg er begyndt dér, har jeg ligesom følelsen af, at nu er jeg bare i gang. Lige nu føler jeg, jeg spilder min tid hele tiden. Det trækker mig ned, så jeg ikke kan komme i gang med noget andet. Blandt andet inden for tegning, jeg kan ikke falde til ro, kan sætte mig og lave nogle streger, men så smider jeg det igen og går ud og laver kaffe. Jeg kan ikke falde til ro med noget.

På interview-tidspunktet deltager Eva i et beskæftigelsesprojekt, hvor man løser en række forskellige bygge- og anlægsopgaver. Det

er dette projekt, hun føler, hun spilder sin tid med, og hendes uro påvirker hendes deltagelse. I første interview¹⁹ giver hun følgende vurdering:

Selve arbejdet går støt og roligt, ikke forjaget. Men der er selvfølgelig dage, hvor nogen af os er trætte eller i dårligt humør eller sådan noget. Eller bare ikke gider. Sådan har jeg det i hvert fald selv, især i denne her tid. Jeg tror ikke, det har noget med selve arbejdet at gøre. Det er udmærkede ting, vi går og laver. Der er et formål, vi kan finde ud af det sammen, det er ikke idiotarbejde, og vi er selv med til at bestemme, hvordan det skal se ud. Det var noget andet, hvis de satte os til noget fuldstændigt urimeligt bare for at få tiden til at gå. Men sådan er det ikke. Men alligevel er det utilfredsstillende. Det er svært at forklare. Det er nok det, at man ved, det er beskæftigelsesarbejde. Man har ikke noget at se frem til. I starten var det spændende sådan at skulle i gang med noget nyt her på beskæftigelsesprojektet. Men hen ad vejen begynder det at gå op for én, hvad det egentlig er - at man ikke får noget ud af det. Der er bare ikke bedre muligheder. Jo, man kan godt sige op og så blive arbejdsløs igen, men det tror jeg ikke, der er nogen af os, der er interesseret i.

I andet interview er Eva langt mere kritisk, også over for selve arbejdet. Efter min vurdering er der tre årsager: 1) arbejdslederen var til stede i første interview, og dette kan have hæmmet de mere negative udtalelser om projektet; 2) der er sket forandringer til det værre i selve projektet i tidsrummet mellem første og andet interview; 3) disharmonien mellem beskæftigelsesprojektet og Evas fremtidsplan er blevet mere og mere udtalt, efterhånden som tiden er gået, og efterhånden som planen har taget klarere form for hende selv. Det er den tredje årsag, der er relevant i nærværende sammenhæng:

Du siger, at beskæftigelsesprojektet ikke går så godt i øjeblikket. Hvorfor ikke?

Bare jeg vidste det. Jeg ved ikke, hvad det er. For det første er det, fordi vi allesammen er nået til et punkt, hvor det bare er nok. Hvor vi allesammen gerne vil i gang med noget andet. Vi ved, at om to måneder, så bliver vi vappet ud derfra. Det er klart, at de kan trække den lidt, men hvad får vi ud af det? Ingenting.

Så er det også fordi, at jeg synes, det arbejde, vi har haft i den senere tid, har været meget utilfredsstillende. Vi er kommunens dårlige samvittighed. De sætter lige nogen i arbejde, og så har de gjort deres gode gerning. Og så skal

19) Interview-uddragene med Eva stammer fra to interviews i efteråret 1979. Det første var et gruppe-interview med arbejdsleder og deltagere i beskæftigelsesprojektet, foretaget af Benedicte Madsen og Jørgen M. Christiansen. Det andet, som blev taget et par måneder senere, var et individuelt interview.

de jo også have noget ud af det, når de koster på os. Det er der bare ikke nogen, der vil indrømme. Det skal lyde så godt, det hele. Uh-ha, det er for vores skyld, fordi vi ikke skal gå og føle, at vi ingenting er værd. Jeg tror overhovedet ikke på det. Det løser ikke ret meget alligevel.

Hvis de i stedet spurgte: "Hvad kunne du tænke dig?". Og hvis man kunne tænke sig at komme på et reklamebureau, så fik man lov til at arbejde på et reklamebureau i et halvt år for de penge, man ellers bruger på beskæftigelsesprojekter.

Der er jo mange forskellige slags foranstaltninger; nogle af dem går ud på, at man kan få en ekstraordinær læreplads med støtte; andre går ud på, at man bliver beskæftiget i privat virksomhed med støtte. Ville du egentlig hellere have været sådan et sted?

Ja, hvis jeg kunne have kommet til noget af det, jeg gerne ville.

Eva blev henvist til beskæftigelsesprojektet gennem Arbejdsformidlingen i august 1977. Man får indtryk af, at hendes henvisning er sket på et løst og tilfældigt grundlag; der har ikke været tale om en egentlig erhvervsvejledning; ikke engang et forsøg på at sætte sig ind i hendes specielle baggrund og ønsker, skønt hendes fremtidsplan allerede på det tidspunkt var ved at tage form.

Fik du slet ikke tilbuddet noget sådant, da du var på Arbejdsformidlingen?

Nej. Der lå en seddel, at jeg skulle henvende mig. Der stod, at de skulle tale med mig om min arbejdsløshedssituation. Så kom jeg derned, og han spurgte, om jeg havde lyst til at komme på dét og dét beskæftigelsesprojekt. Det anede jeg ikke noget om. Ja, men nu fik jeg en seddel, så skulle jeg bare henvende mig, og hvis jeg ikke var interesseret, skulle jeg bare blive væk. Det var ikke noget, jeg skulle sige ja til, men jeg kunne tage ud og snakke med dem, og jeg kunne stadigvæk sige nej. Så gjorde jeg op med mig selv: Hellere det end at gå og glane eller komme ud et sted, hvor man ikke brød sig om at være. Så sagde jeg ja til det, for jeg syntes egentlig også, det lød meget hyggeligt, dengang jeg kom derud.

Evas fremtidsplan forudsætter, at hun tager HF-eksamen. Hvorfor har hun ikke taget den på et tidligere tidspunkt? Hvorfor forlod hun skolen efter 10. klasse?

Har du fortrudt, at du forlod skolen så tidligt?

Det har jeg fortrudt mange gange siden. Nej, jeg synes, det er meget godt, at man lige kommer ud af skolen et år, sådan for at få lidt luft, men jeg har bitterligt fortrudt, at jeg ikke er gået i gang med skolen noget før end nu. På den anden side, så har jeg også fået meget ud af ikke at gå i skole, og jeg er jo ikke for gammel til at gå i gang med noget. Men det kunne have været rart at have haft en HF-eksamen nu.

Havde du haft mulighed for at starte HF sidste sommer?

Der skete det, at enten så var der en erhvervsvejleder, der misforstod mig, eller omvendt. Eller også var det, fordi han ikke vidste nok om det. Jeg tog derud og sagde, at jeg godt ville undersøge muligheden for at komme på HF. Jeg sagde, at jeg havde en handelsskoleeksamen, og at jeg havde haft de og de fag. Når jeg havde handelsskoleeksamen, sagde han, kunne jeg komme ind med det samme, det var han sikker på. Jeg sagde: "Er du nu sikker på, at jeg ikke skal have matematik?". "Fuldstændig", sagde han. Så var jeg så dum ikke at undersøge det, for jeg tænkte, at når han siger sådan, må han jo vide det. Men da jeg kom med mine papirer, viste det sig, at jeg manglede matematik. Så nu tager jeg matematik på aftenhold, samtidig med at jeg går på beskæftigelsesarbejde.

Hvad siger din familie?

Jeg ved godt, at hvis jeg starter på HF til sommer, bliver de lykkelige. Mange af de ting, jeg har foretaget mig, har ikke altid passet dem, men de har til gengæld aldrig sat sig imod, fordi de godt ved, at jeg gør det alligevel. De er stolte over, at jeg kan tegne, dreje og lave lerting, men de betragter det alligevel som en hobby. De har dét med, at jeg skulle egentlig helst være noget. Jeg kan da også godt forstå deres tankegang, men de kan så til gengæld også godt forstå, at jeg godt vil prøve noget.

Dette med at "være noget", betyder det ikke noget for dig?

Det er tit, jeg tænker, at nu opgiver du alle de planer om, at du vil være dét og dét, og så tager du et af de service-jobs, der er, og arbejder fra tidligt om morgenen og får tidligt fri, og så klarer du alle dine interesser, når du kommer hjem. Og så blæser du på, hvad du bliver. Det har jeg egentlig nogle gange lyst til. Nogen skal tage de service-jobs, og jeg har ikke noget imod at gøre rent. Jeg betragter det som et arbejde som alt muligt andet.

Hvorfor gør du så ikke dét?

Det er igen dét, jeg skal ligesom have et papir på, at nu er jeg et eller andet. Også fordi jeg kan se muligheden i, at jeg kunne komme til at undervise nogle timer om dagen, kunne tjene penge, så jeg ikke behøver at være afhængig af andre, og så kunne lave de ting herhjemme. Det er sådan, at jeg tjener mere i timen ved at undervise, end ved at gøre rent, og det vil jeg altid gøre, og det tror jeg altid vil være sådan.

Fortrød du, at du tog på beskæftigelsesprojekt?

Nej, overhovedet ikke, men jeg vil bare gerne ud derfra nu.

Hvordan tror du, du ville have haft det, hvis du skulle gå arbejdsløs i længere tid?

Det kommer an på, på hvilken måde jeg bliver arbejdsløs. Jeg tror gerne, jeg vil have noget, jeg kan se frem til. Hvis jeg gik hen og blev arbejdsløs i morgen, og jeg vidste, at jeg skulle på HF til sommer, så ville det ikke røre mig. Så kunne jeg ligesom tilrettelægge tiden. Der er en masse ting, jeg gerne ville have lavet, jeg kan få tiden til at gå, hvis jeg virkelig tilrettelagde det og kom i gang med at tegne, så kunne jeg gå hjemme hele dagen og tegne. Men hvis det kommer pludselig og bag på én, og man intet har at se frem til,

så opgiver jeg. Så bliver det med at ligge i sengen til klokken den er 9, og næste dag bliver den 10 og næste igen 11. Eller hvis det kom så langt, at jeg troede, at jeg kom ind på HF, og så alligevel fik afslag i sidste øjeblik, så ville jeg bare opgive det hele, i hvert fald for et stykke tid. Det ville være for meget.

At lægge planer og kunne se frem til noget er kommet til at betyde mere og mere for Eva, efterhånden som årene er gået. Beskæftigelsesarbejdet falder sammen med den periode, hvor hendes fremtidsplan for alvor har taget form. På den ene side har deltagelsen og ikke mindst diskussionerne med arbejdsleder og kammerater bidraget til afklaringsprocessen; på den anden side virker beskæftigelsesprojektet forstyrrende og frustrerende, fordi det på ingen måde harmonerer med hendes fremtidsplan.

Diskussion

Det er karakteristisk for både Lis, Karen og Eva, at de efter at have forladt skolen uden studentereksamen eller HF har forsøgt sig med meget forskelligt, blandt andet et stort antal ufaglærte og som regel dårlige og underbetalte jobs. De har ikke selv ment, at disse jobs "førte til noget", men har på godt og ondt brugt dem til at skaffe sig livserfaringer og grundlag for et fremtidigt valg (fcruder at lønnen naturligvis har skaffet dem brød på bordet). Den omskiftelige og, som Eva siger, planløse placering på arbejdsmarkedet fremtrådte ikke som særlig problematisk i de første år efter, at de forlod skolen; subjektivt set virkede mulighedsfeltet stort og bredt, livet lå foran dem, der var ingen grund til hastværk. Som tiden gik, og de nærmede sig tærsklen mellem ung og voksen, blev de mere og mere optaget af at præcisere deres fremtidsplan. Planerne rettede sig mod arbejde, som levede op til visse krav med hensyn til kvalitet og løn - moderate og jordnære krav. Men som tiden gik, blev fremtiden også et stadigt større problem på grund af de ringe udsigter, den aktuelle uddannelses- og arbejdsmarkedssituation gav dem til at realisere fremtidsplanen; mulighedsfeltet viste sig at være stærkt indsnævret.

Hovedtrækkene i dette forløb kan givetvis genfindes hos en meget stor del af de unge, som vokser op i dagens Danmark. Unge i almindelighed udviser en høj grad af korttidsmobilitet på arbejds-

markedet,²⁰ og undersøgelser over erhvervsønsker viser, at langt de fleste unge foretrækker erhverv, som forudsætter faglig eller videregående uddannelse, og som er spændende og udfordrende; samme undersøgelser viser imidlertid også, at ikke alle kan regne med at få deres ønsker opfyldt på det eksisterende arbejdsmarked, samt at mulighederne synes at være dårligst for piger og for unge fra de mindst privilegerede samfundsgrupper.²¹

På den anden side er hverken Lis, Karen eller Eva repræsentative for unge arbejdsløse. De er ganske vist kvinder, og både ungdoms- og voksenarbejdsløsheden er blevet et udpræget kvindeproblem. Men i andre henseender adskiller de sig fra den gennemsnitlige unge arbejdsløse. Karen og Eva er begge vokset op i middelklassehjem, mens den typiske unge arbejdsløse er fra arbejderklassen. Lis kommer fra små kår på landet, men er til gengæld atypisk ved at være meget aktiv i politik og fagbevægelse. På det personlige plan må alle tre siges at være relativt "stærke", dvs. have forholdsvis mange psykiske og sociale ressourcer. Og ingen af de tre tilhører den hårde kerne af restgruppen, som også udgør den hårde kerne af de arbejdsløse; Lis har været på højskole, Karen og Eva har gået et år på henholdsvis landbrugsskole og handelsskole. Eva har foruden handelsskolen påbegyndt forskellige uddannelsesforløb uden at fuldføre, og alle tre ville være mere eller mindre velmotiverede for at påbegynde en længerevarende erhvervsuddannelse, hvis blot de kunne finde noget, som svarede til deres fremtidsplan, og hvis de kunne regne med at få et stabilt job inden for det pågældende område efter endt uddannelse. Det skal tilføjes, at også økonomiske betingelser (dårlig uddannelsesstøtte, manglende løn på EFGs basisår, stigende leveomkostninger m.v.) giver Karen og Eva og de fleste andre unge vanskeligheder med at påbegynde en erhvervs-mæssig uddannelse.

Alle disse forhold betyder, at de tre unge kvinder sandsynligvis er mere optaget af fremtiden, end tilfældet er for de unge, som

20) Se for eksempel Mobilitet og langtidsledighed blandt unge i Odense kommune, Odense kommune, 1979; Undersøgelse af beskæftigelses- og uddannelsessituationen for unge, der gik ud af folkeskolen i 1976 og 1977, Albertslund kommune, 1978.

21) Se for eksempel Agervold, op.cit.; Lise Togeby, Midtvejsrapport fra en undersøgelse af problemerne i forbindelse med overgang fra skole til erhverv, Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1978.

er mest truede af arbejdsløsheden. Hermed være ikke sagt, at de tre historier er uden interesse for forståelsen af de svagere gruppers generelle situation. Tværtimod illustrerer de nogle almentne sammenhænge, som vil kunne udskilles som betydningsfulde faktorer for en meget stor del af de unge. Hos Lis, Karen og Eva er disse sammenhænge relativt fremtrædende og derfor lette at tale om i for eksempel en interviewsituation. Dette kan hjælpe os til at få øje på de tilsvarende forhold også i livshistorier, hvor de ligger mere skjult og overskygget af andre sammenhænge.

Vi har diskuteret, hvorledes arbejdsløshedssituationen indsnævrer mulighedsfeltet og derved giver de unge dårlige betingelser for at komme igennem den i forvejen vanskelige udviklingsproces: at finde, præcisere og realisere fremtidsplanen. Foranstaltningerne mod ungdomsarbejdsløsheden er iværksat med det formål at tilgodese de mest arbejdsløshedstruede grupper (jævnfør note 12). Man kunne tro, at det officielle formål mere kontant ville være at skaffe de unge i arbejde; men det er nok ikke nogen tilfældighed, at der tales om "tilgodeseelse". Heri ligger på den ene side en erkendelse af, at foranstaltningerne nok kan øge deltagerens chancer for at få job sidenhen (eventuelt på bekostning af andres muligheder); men at disse chancer på forhånd er så små, at man langt fra kan nå dertil at skaffe alle i arbejde. På den anden side kan man fortolke formuleringen sådan, at de unge ikke skal skaffes i arbejde for enhver pris, men netop bør tilgodeses i forhold til deres ønsker og behov. Spørgsmålet er nu, om beskæftigelsesforanstaltningerne virker efter disse hensigter.

Nærværende artikel tager udgangspunkt i én type foranstaltninger mod ungdomsarbejdsløsheden: De såkaldte beskæftigelsesprojekter. Og den koncentrerer sig om én af de mange faktorer, som er afgørende for, om foranstaltningerne virker efter hensigten, og som derfor må medinddrages i en mere omfattende evaluering af ungdomsprogrammet: Sammenhængen mellem på den ene side deltagerens fremtidsplan - eller snarere: alle processerne omkring fremtidsplanens formulering, præcisering, afprøvning, korrigerende og realisering - og på den anden side beskæftigelsesprojektets form og indhold. Denne sammenhæng kan være harmonisk eller disharmonisk.

En harmonisk sammenhæng mellem fremtidsplan og beskæftigelsesprojekt kan fremkomme på forskellig måde. For det første kan der være tale om, at den unge på forhånd har en relativ præcis frem-

tidsplan, og at projektarbejdet formelt og/eller reelt kvalificerer til en af de ønskede jobtyper eller skaffer adgangsgivende points til den ønskede uddannelse. For det andet kan der være tale om, at deltagelse i projektet ændrer tidligere fremtidsplaner, således at de tager form efter beskæftigelsesarbejdets indhold på en måde, som den unge kan være tjent med. For det tredje kan der være tale om, at den unge endnu ikke har fundet sin fremtidsplan, fordi der som følge af arbejdsløshed ikke har været mulighed for de praktiske afprøvninger i form af skiftende jobs, som for mange unge er en forudsætning for udvikling af fremtidsplanen. Her kan beskæftigelsesprojektet fungere som substitut for et af disse "afprøvningsjobs", og det kan tilmed fungere bedre i kraft af den nære erhvervsvejledning, som kan foregå (og ofte foregår) på projektet.

I alle disse tilfælde bør deltagelse i beskæftigelsesprojektet naturligvis resultere i, at den unge sidenhen får uddannelse og/eller job svarende til fremtidsplanen. Men dette er på den anden side ikke altafgørende for, om projektet kan siges at have haft positiv effekt eller ej.

Når et beskæftigelsesprojekt harmonerer med deltagernes fremtidsplan, er en af de vigtigste forudsætninger for engageret og motiveret deltagelse til stede. Men det er langt fra altid, at virkeligheden former sig så lykkeligt. I Karens og Evas tilfælde var der en klar disharmoni mellem deres fremtidsplaner og beskæftigelsesprojektets form og indhold. Eva vidste allerede forud for sin deltagelse en del om, hvad hun helst ville; selve beskæftigelsesarbejdet kom helt på tværs af fremtidsplanen, og projektets eneste funktion var at udfylde tiden og skaffe hende en rimelig indtjening, samtidig med at det måske nok gav mulighed for diskussioner og overvejelser, som hjalp hende med at komme yderligere til klarhed omkring fremtidsplanen. Karen havde før sin deltagelse vanskeligheder med overhovedet at finde frem til en fremtidsplan, og beskæftigelsesprojektet forværrede kun disse problemer. Begge oplevede de deres deltagelse som mere og mere frustrerende - som en kunstig forlængelse af et tomrum. Og dette er sandsynligvis en karakteristisk oplevelse for et stort antal deltagere i beskæftigelsesprojekter, især blandt de lidt ældre unge, dvs. de 20-24årige.

Selv i projekter, hvor kammeratskabet er godt, og hvor arbejdet "i sig selv" har en vis kvalitet, vil en disharmoni i forhold til

en eller flere deltageres fremtidsplan betyde dårlig arbejdsmotivation, som slår indad i projektet, for eksempel ved at småproblemer blæses op til at være store problemer. Evas arbejdsleder var klar over denne sammenhæng:²²

Der er en speciel stemning ved sådan et beskæftigelsesprojekt. Noget krampagtigt. Mit eget personlige forhold til mit arbejde er ikke krampagtigt, jeg har et fint job til en fin løn. Den, der har mest ud af arbejdet, det er mig. Men alle dem, jeg arbejder med, de føler, det er noget krampagtigt noget. Det er ikke dét, de har ønsket at komme ind til. Nu er de der bare, så må vi indordne os og lave det arbejde dér. Jeg prøver at gøre det så interessant, jeg overhovedet kan. Mange gange tager jeg de dårligste arbejdsopgaver selv. Jeg prøver at give folk så meget udbytte som muligt. Og man kan da godt få folk ind, som er glade for arbejdet, men de ser ikke det store perspektiv. Der er da en masse plusser ved beskæftigelsesarbejde. Der er bare også stadig en masse minusser. Hvorfor fanden kan vi ikke give de folk en uddannelse! Og droppe den regel om, at de ikke må være på beskæftigelsesprojektet mere end 26 uger, så de ikke har dét hængende over hovedet. Giv folk noget reelt arbejde, som fører frem til noget!

Ingen undersøgelser kan fortælle os, hvor ofte beskæftigelsesprojekter er i harmoni eller disharmoni med de unge deltageres fremtidsplaner. Vi kan kun gisne om, at der forholdsvis sjældent er tale om harmoni. Vi kan endvidere regne med, at harmoni oftere er til stede for de unge mænds vedkommende, eftersom hovedparten af de eksisterende projekter falder inden for de traditionelle mandsområder: bygge- og anlæg, metal, m.v. Man skal nok passe på med at føre for kraftig kønsrolle- og ligestillingspolitik i ungdomsprogrammet ved at presse de unge kvinder ind på arbejdsområder, som ligger langt fra deres ønsker og planer. Endelig kan vi regne med, at chancen for harmoni er større, jo yngre deltagerne er. Dette peger på, at beskæftigelsesprojekter måske fortrinsvis skulle være tilbud til de 16-19årige, mens andre beskæftigelsesfremmende foranstaltninger som for eksempel ekstraordinære lære- og praktikpladser burde forbeholdes de lidt ældre.

Afslutning

De unges dårlige muligheder for at få fodfæste i et arbejde af en rimelig kvalitet - og deres dårlige muligheder for at få jobs overhovedet - skaber belastninger, som hænger nøje sammen med udviklings-

22) Udsnit fra gruppe-interviewet, hvor også Eva deltog, jfr. note 19.

problemer, typiske for ungdomsperioden. Deltagelse i en beskæftigelsesforanstaltning kan i visse tilfælde mildne disse problemer eller måske endda løse dem for enkeltpersoner. Men ofte føjes der spot til skade. Beskæftigelsesprojekter og tilsvarende foranstaltninger er under alle omstændigheder lappeløsninger, så spørgsmålet er først og fremmest, om vi kan være lapperierne bekendt, og om der samtidig gøres en alvorlig indsats for at løse de strukturelle problemer i vort samfund (og især produktionssfæren), som arbejdsløsheden er symptom på.²³ Mange af lapperierne kan vi ikke være bekendt, blandt andet fordi de i alt for ringe udstrækning behandler de unge som mennesker, der har krav på optimale muligheder for at finde, præcisere, afprøve, korrigere og realisere deres fremtidsplan. Men først og fremmest er det en falliterklæring, at vi gør så lidt for løse de mere grundlæggende problemer i samfundet, som medfører arbejdsløshed og en mangfoldighed af menneskelige problemer.

Artiklen introducerer begrebet fremtidsplan og diskuterer det i forhold til kendte psykologiske begreber: projekt (Sartre), identitet (Erikson) og erhvervsvalg. Det enkelte menneskes fremtidsplan tager form, korrigeres og realiseres i en stadig udviklingsproces, som har en særlig central placering i ungdomsperioden. På grundlag af casemateriale fra en igangværende ungdomsarbejdsløshedsundersøgelse argumenteres der for, at de unges dårlige beskæftigelsesmuligheder griber ødelæggende ind i forhold til denne udviklingsproces. Der gives endvidere belæg for, at beskæftigelsesfremmende foranstaltningers succes blandt andet afhænger af, om de harmonerer med de enkelte deltageres fremtidsplaner. Undersøgelsens resultater peger i retning af, at man skal være varsom med - via sådanne foranstaltninger - at presse unge kvinder ind på erhvervsområder, som ligger langt fra kvinders traditionelle fremtidsplaner, samt at beskæftigelsesprojekter fortrinsvis bør benyttes som tilbud til de yngste, mens andre foranstaltninger som for eksempel ekstraordinære praktik- og lærepladser forbeholdes de lidt ældre.

23) Selve konstateringen af, at ungdomsarbejdsløsheden har dybtliggende, strukturelle årsager, findes udtrykt i utallige officielle udredninger fra Danmark og udlandet, jfr. diskussionen heraf i Dansk Psykologforenings udgivelse om ungdomsarbejdsløshed, 1980 (op.cit.).